

ธรรมยาตราลุ่มน้ำลำปะทาว : ธรรมะเพื่อธรรมชาติ

Dhammayatra Lampatao Basin: Dhamma for Nature

อัญชลิตา สุวรรณะชญ¹

Unchalita Suvarnajata¹

Received: April 10, 2022

Revised: June 13, 2022

Accepted: June 13, 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนความหมายของคำว่า ธรรมยาตรา ความเป็นมาของธรรมยาตราในประเทศไทย และทบทวนการดำเนินงานของโครงการธรรมยาตราลุ่มน้ำลำปะทาว จังหวัดชัยภูมิ โดยการศึกษาพระไตรปิฎก หนังสือ ตำรา บทความ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ มีข้อค้นพบ ความหมายของคำว่า ธรรมยาตรา หมายถึง การท่องเที่ยวโดยทางธรรม เป็นการเดินทางด้วยการเดินเท้าในรูปขบวน เพื่อทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาและเกี่ยวข้องกับสังคม มีบัญญัติไว้ในพระไตรปิฎก คือ การเจริญสติด้วยการเดิน หรือการเดินทางด้วยธรรม และมีหลักฐานปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรบนศิลาจารึก แผ่นที่ 8 ของพระเจ้าอโศกมหาราช ความเป็นมาของธรรมยาตราในประเทศไทย ได้รับแรงบันดาลใจจาก ธรรมยาตรา ของสมเด็จพระมหาโมหชนันทะ ในประเทศกัมพูชา ธรรมยาตราครั้งแรกในประเทศไทย คือธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา เมื่อปี พ.ศ. 2539 โดยพระนวกะกลุ่มเสขิยธรรม

---

¹ นักวิชาการอิสระ, Independent Scholar (Unchalita@hotmail.com)

เพื่อช่วยแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของทะเลสาบสงขลา ถือเป็นต้นแบบของ
ธรรมเนียมในประเทศไทย โครงการธรรมยัตราต่าง ๆ ริเริ่มโดยพระภิกษุร่วม
กับฆราวาส จุดมุ่งหมายสำคัญของการเดินธรรมยัตรา คือ พยายามที่จะเชื่อม
การพัฒนาสังคมและหลักธรรมคำสอนเข้าด้วยกัน เป็นปฏิบัติการทางสังคม
(social action) เพื่อแก้ไขปัญหาและเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้น การดำเนินงาน
ของโครงการธรรมยัตราลุ่มน้ำลำปะทาว จังหวัดชัยภูมิ จัดขึ้นครั้งแรกเมื่อปี
พ.ศ. 2543 จากดำริของพระครูบรรพตสุวรรณกิจ ถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมตาม
ลำน้ำปะทาวบนเทือกเขาภูแลนคาเสื่อมโทรม โดยพระไพศาล วิสาโล เจ้าอาวาส
วัดป่าสุคะโต ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ เป็นผู้นำและ
ขับเคลื่อนโครงการตลอดสองทศวรรษที่ผ่านมา มีวัตถุประสงค์เพื่อนำธรรมมา
ประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติลุ่มน้ำลำปะทาว
และรณรงค์ให้ผู้คนในชุมชนตระหนักถึงการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติและมีการมีหน้าที่
ดูแลรักษาธรรมชาติที่เริ่มจากทัศนคติและจิตใจของตนเอง ซึ่งเป็นแนวทางใน
การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาความคิดและจิตใจของผู้คนด้วยหลัก
พุทธธรรม ขบวนการธรรมยัตราลุ่มน้ำลำปะทาว ประกอบด้วย พระสงฆ์ และฆราวาส
กิจกรรมสำคัญ คือ การเดิน ที่เรียกว่า ธรรมยัตรา เป็นการเดินอย่างสงบ เดิน
อย่างมีสติ เป็นการสื่อสารธรรมะเพื่อธรรมชาติ เป็นการเดินด้วยธรรม เพื่อพลิก
ฟื้นผืนป่า พร้อมกับพัฒนาความคิดและจิตใจของตนเองไปด้วยในขณะเดียวกัน

คำสำคัญ: ธรรมยัตรา, ลุ่มน้ำลำปะทาว, พระไพศาล วิสาโล

Abstract

This article aims to review the meaning of the word Dhammayatra, the history of Dhammayatra in Thailand, and to review the operation of the Dhammayatra Lampatao Basin Project, Chaiyaphum Province by collecting the data from primary source as the Tripitaka, and secondary sources such as books, textbooks, journal articles and electronic media. The finding of the word Dhammayatra means travelling with Dhamma, a walking parade to conduct any activities which related to Buddhist doctrine and socially engaged that canonized in the Tripitaka: mindfulness by walking or walking with Dhamma was written evidence on the 8th Rock Edicts of King Ashokha the Great. The history of Dhammayatra in Thailand inspired by the Dhammayatra of Maha Ghosananda in Cambodia. The first Dhammayatra for Songkhla Lake in 1996 lead by Nawaka of the Sekhiyatham Group, to help the environmental problems of Songkhla Lake, was considered a model for Dhammayatra in Thailand. Dhammayatra projects were initiated by monks in conjunction with secularists. The main aims try to link the social development and religious together as social action, to solve problems and change society for the better. The operation of the Dhammayatra Lampatao Basin Project was first held in 2000 B.E. by the speech of Phrakru Banpotsuwankij regarding the local environmental deterioration and conduct by Phra Paisal Visalo, the abbot of Wat Pa Sukato Forest Monastery, Ban Mai Thai Charan Village, Tha Mafai Wan sub district, Kaengkro district, Chaiyaphum Province, Thailand. He has

been continuously leading and driving the project for the past two decades. The objectives to apply Dhamma in everyday life, to conserve the environment and nature of the Lampatao Basin and to link the Buddhist values of simple living and respect for nature with a campaign to save the ecology of the basin, as an engaged Buddhism for environmental development guideline. The movement consists of monks and secularists. An important activity is walking, called Dhammayatra, a peaceful and conscious walk for nature, to walk with Dhamma, to restore the degraded forest while also developing their own thoughts and minds, as a meditation to refine themselves.

Keywords: Dhammayatra, Lampatao Basin, Phra Paisal Visalo

บทนำ

ช่วงปลายศตวรรษที่ 20 คำว่า ธรรมยาตรา ถูกนำมาใช้อย่างเป็นสากล ในกิจกรรมการเดินเพื่อสันติภาพ การเดินเพื่อสิ่งแวดล้อม และประเด็นอื่น ๆ ที่มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ การรณรงค์เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ดีขึ้น เริ่มจากธรรมยาตราเพื่อสันติภาพและชีวิต² ที่จัดขึ้นในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2537

---

² ธรรมยาตราเพื่อสันติภาพและชีวิต (Interfaith Pilgrimage for Peace and Life) เป็นการเดินทางข้ามทวีป จากประเทศโปแลนด์ ทวีปยุโรป ไปยังประเทศญี่ปุ่น ทวีปเอเชีย นำโดย คณะสงฆ์นิปปอนซัง เมียวโฮจิ (Nipponzan Myohoji) และผู้เข้าร่วมขบวนเป็นชาวอเมริกัน ยุโรป อเมริกาใต้ และญี่ปุ่น จำนวนกว่า 1,000 คน ล้วนเป็นศาสนิกของศาสนาต่างๆ ทั้งชาวพุทธ ควakers) คาทอลิก มุสลิม และชาวยิว เริ่มออกเดินทางจากเมืองเอาชวิทซ์ (Auschwitz) ประเทศโปแลนด์ เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม ค.ศ. 1994 ไปยังเวียนนา ผ่านโครเอเชีย บอสเนีย และเซอร์เบีย ผ่านอิสราเอล ฉนวนกาซา เวสต์แบงก์ จอร์แดน และอิรัก ผ่านประเทศไทย ไปยังกัมพูชา เวียดนาม ฟิลิปปินส์ และสิ้นสุดการเดินทางที่เมืองนางาซากิ ประเทศญี่ปุ่น ในวันที่ 9 สิงหาคม ค.ศ. 1995 (Sutherland, Peter, 2007)

(ค.ศ. 1994) เพื่อรำลึกวาระครบรอบ 50 ปี แห่งการยุติสงครามโลกครั้งที่สอง และร่วมรำลึกเหตุการณ์ที่ระเบิดที่นางาซากิ ระหว่างที่ขบวนเดินผ่านประเทศไทย ได้เข้าร่วมกิจกรรมการเดินธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา ก่อนเดินทางต่อไปยังประเทศกัมพูชา เพื่อเข้าร่วมในขบวนธัมมาเยัตรา³ กิจกรรมการเดินครั้งนั้น เรียกว่า ธรรมยาตราอันตรธานา (การเดินร่วมกันของศาสนิกในศาสนาต่าง ๆ) เนื่องด้วยขบวนธรรมยาตราเพื่อสันติภาพและชีวิตที่เข้าร่วมนั้น นำโดย คณะสงฆ์ นิปปอนซัง เมียวโฮจิ และสมาชิกในขบวน ล้วนเป็นศาสนิกของศาสนาต่าง ๆ (Sutherland, 2007) ในปี พ.ศ. 2558 ประเทศไทยก็มีกิจกรรมการเดินในลักษณะคล้ายกัน คือ เดินसानใจสู่สันติชายแดนใต้⁴ ในการประชาสัมพันธ์ก็ใช้คำว่า ธรรมยาตรา เพื่อสื่อสารถึงการเดินรณรงค์เพื่อสันติภาพเช่นกัน (ณภคคณ กิตติเสนีย์, 2554)

หลังจากธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลาที่จัดขึ้นครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2539 ในสังคมไทยก็มีกิจกรรมการเดินที่เรียกว่า ธรรมยาตรา ในอีกหลายพื้นที่ และหลากหลายประเด็น ซึ่งกิจกรรมการเดินนั้น ๆ จะมีพระสงฆ์เป็นผู้นำขบวนเสมอ (ณภคคณ กิตติเสนีย์, 2554) แม้ว่าจะแตกต่างวาระพื้นที่และประเด็น แต่รูปแบบการเดินที่สงบ เพื่อเผยแพร่ธรรมะพร้อมกับขัดเกลาจิตใจของตนนั้น มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้น โดยเริ่มที่ภายในจิตใจของตนเอง ธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลาถือเป็นต้นแบบกิจกรรมการเดินที่เรียกว่า ธรรมยาตรา เพื่อสื่อสารธรรมะและรณรงค์การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น

³ ธัมมาเยัตรา (Dhammayietra) จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี เพื่อเรียกขวัญกำลังใจของประชาชนชาวเขมรที่บอบช้ำจากภัยสงครามที่ยืดเยื้อยาวนาน ขบวนจะเดินเท้าไปตามเส้นทางที่เคยเกิดสงครามกลางเมือง ในช่วงที่กัมพูชาตกอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลเขมรแดง (ค.ศ. 1975 -1979) ในช่วงเวลานั้นมีผู้เสียชีวิตราวสองล้านคนที่ถูกปลิดชีพบริเวณทุ่งสังหาร (killing field) (Sutherland, Peter, 2007)

⁴ เดินसानใจสู่สันติชายแดนใต้ (Walk from Salaya for Peace in Pattani) จัดโดย ศูนย์ศึกษาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นกิจกรรมการเดินเท้าจากศาลายา จังหวัดนครปฐม ไปยังจังหวัดปัตตานี เพื่อรณรงค์ยุติความรุนแรง และให้ผู้คนตระหนักถึงแนวทางสันติวิธีในการแก้ไขปัญหาความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

ซึ่งในครั้งนั้นพระครูบรรพตสุวรรณกิจ หรือหลวงพ่อคำเขียน สุวณฺโณ เจ้าอาวาส วัดภูเขาทอง ได้เข้าร่วมกิจกรรมด้วย หลวงพ่อคำเขียนเป็นพระภิกษุที่มีวัตรปฏิบัติเพียบพร้อม มีความเป็นอยู่เรียบง่ายสอดคล้องกับธรรมชาติบนภูแลนคา ลุ่มน้ำลำปะทาวตลอดสี่สิบพรรษา เมื่อพื้นที่ที่ท่านจำพรรษาอยู่นั้น ประสบปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมจากการตัดไม้ทำลายป่า และการใช้สารเคมีทำการเกษตรของชาวบ้าน ท่านดำริว่า “แผ่นดินร้องไห้ แม่น้ำล้นป่วย อากาศเป็นพิษ เราขอเป็นตัวแทนของต้นไม้ สายน้ำ สัตว์ป่า และธรรมชาติ” นับเป็นจุดเริ่มต้นของโครงการธรรมยาตราลุ่มน้ำลำปะทาวครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2543 โดย พระไพศาล วิสาโล และดำเนินมาอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี (พระไพศาล วิสาโล, 2549) วัตถุประสงค์หลัก คือ นำธรรมะมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ สร้างสรรค์กิจกรรมพัฒนาสิ่งแวดล้อม ให้เกิดขึ้นในสังคม รมรงค์เผยแพร่ข้อมูลสถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ สังคม และวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำลำปะทาว เพื่อให้เกิดการเรียนรู้วิถีชีวิต วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น อันจะนำไปสู่แนวทางในการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป ประสานความร่วมมือกับทุกภาคส่วน องค์กร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (สุนทร ปัญญาพงษ์ และคณะ, 2558)

ต้นศตวรรษที่ 21 สำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ (The United Nations High Commissioner for Refugees: UNHCR) ประกาศแคมเปญ Aiming Higher ครั้งแรกในประเทศไทย เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2564 เพื่อระดมทุนสนับสนุนทุนการศึกษาระดับสูงแก่ผู้ลี้ภัยผ่านโครงการ Albert Einstein German Academic Refugee Initiative มีเป้าหมายเพื่อเพิ่มอัตราการเข้าเรียนต่อในระดับสูงของผู้ลี้ภัย จากร้อยละ 5 ให้ถึงร้อยละ 15 ภายใน ค.ศ. 2030 โดย พระเมธีวชิโรดม (ว.วชิรเมธี) ในฐานะประธานกองทุนพระเมธีวชิโรดมเพื่อทุนการศึกษาสำหรับผู้ลี้ภัยของ อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ และ UNHCR ได้จัดกิจกรรมธรรมยาตรา ร่วมเดินเพื่อบวชป่าในจังหวัดเชียงราย

เพื่อระดมทุนเข้ากองทุนดังกล่าว ทำให้ภาพของพระภิกษุชาวไทยที่เป็นผู้นำ และพระนักพัฒนาสังคมได้ปรากฏในระดับสากลอีกครั้งหนึ่ง หลังจาก that UNHCR เคยถวายตำแหน่ง ผู้อุปถัมภ์ด้านสันติภาพและเมตตาธรรม แต่พระเมธีวชิโรดม จากการอุทิศตนของท่านในการระดมทุนเพื่อผู้ลี้ภัยที่ขาดแคลนที่พักอาศัย จำนวนสองล้านคน มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559

บทความนี้ ผู้เขียนได้ทบทวนความหมายของคำว่า ธรรมยาตรา ความ เป็นมาของธรรมยาตราในประเทศไทย และทบทวนการดำเนินงานของโครงการ ธรรมยাত্রาลุ่มน้ำลำปะทาว จังหวัดชัยภูมิ โดยการศึกษาพระไตรปิฎก หนังสือ ตำรา บทความ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ การนำเสนอเนื้อหาแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่ง เป็นการทบทวนความหมายของคำว่า ธรรมยาตรา ส่วนที่สอง เป็นการบรรยายความเป็นมาของธรรมยาตราในประเทศไทย และส่วนที่สาม เป็นการทบทวนการดำเนินงานของโครงการธรรมยাত্রาลุ่มน้ำลำปะทาว จังหวัด ชัยภูมิ โดย พระไพศาล วิสาโล นำรูปแบบของธรรมยাত্রามาประยุกต์ร่วมกับ หลักคำสอนของพุทธศาสนาอย่างร่วมสมัย และปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวัน เพื่อ ฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติของลุ่มน้ำลำปะทาว จังหวัดชัยภูมิ กระตุ้นเตือนให้ผู้คน ในชุมชนตระหนักถึงการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติและมีการมีหน้าที่ในการดูแล รักษาธรรมชาติโดยเริ่มจากทัศนคติและจิตใจของตนเอง ซึ่งเป็นแนวทางในการ ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนควบคู่ไปกับการพัฒนาความคิดและจิตใจของผู้คน ตามหลักพุทธธรรม สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ดีขึ้นได้อย่าง เป็นรูปธรรม

ธรรมยาตรา : เดินด้วยธรรม

“คำว่า ธรรมยาตรา นี้ ไม่มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก แต่เป็นคำที่มาจาก การนำคำว่า ธรรม และ ยาตรา มาประกอบกัน” จากข้อถกเถียงนี้ ผู้เขียนจึง สนใจศึกษาคำว่า ธรรมยาตรา นั้น มีในพระไตรปิฎกหรือไม่ มีที่มาอย่างไร และมี

หลักฐานอ้างอิงหรือไม่ โดยทำการสืบค้นข้อมูลเอกสาร เพื่อให้ทราบที่มานิยาม ความหมายของคำว่า ธรรมยาตรา โดยเฉพาะในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย และหลักฐานอ้างอิง

จากการสืบค้นในเบื้องต้น ไม่พบคำว่า ธรรมยาตรา ในพระไตรปิฎก แต่พบคำว่า ธรรม ในพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2560) ทั้ง 45 เล่ม รวมทั้งในอรรถกถา คัมภีร์พุทธศาสนา และพจนานุกรมต่าง ๆ อีกมากมาย อาทิ คำว่า ธรรม แปลว่า คุณความดี, คำสั่งสอนในศาสนา, หลักประพฤติปฏิบัติในศาสนา, ความจริง, ความยุติธรรม, ความถูกต้อง, กฎ, กฎเกณฑ์, กฎหมาย, สิ่งของ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2554) ธรรม (Dhamma) คือ สภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์ (things; states; phenomena) (พระพรหมคุณาภรณ์, 2546) ธรรม (Dhamma: the Doctrine) ในพุทธพจน์หลัก⁵ หมายถึง คำสอนแสดงหลักความจริงที่ควรรู้ และแนะนำหลักความดีที่ควรประพฤติ (พระธรรมปิฎก, 2546) มีความหมายในทำนองเดียวกับในจารึกศิลาของพระเจ้าอโศกมหาราช ถือเป็นคำสอนของพุทธศาสนาหรือเป็นจริยศาสตร์ที่มีรากฐานมาจากคำสอนของพุทธศาสนา ไม่ใช่ ธรรมะ หรือ ธรรมะ ในความหมายของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่หมายถึง ข้อปฏิบัติตามระบบบรรณะ (นวม สงวนทรัพย์, 2543) ส่วนคำว่า ยาตรา แปลว่า เดิน, เดินเป็นกระบวน (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2554) เช่นเดียวกับในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์(พระพรหมคุณาภรณ์, 2546) เมื่อสืบค้นข้อมูลเอกสารเพิ่มเติมในพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี อักษรไทย พบคำว่า ยาตรา ในข้อความภาษาบาลีว่า “ยาตรา จ เม ภวิสสุติ อนวชชตา จ ภาสุวิหาโร จาติ ฯ” แสดงว่ามีการกล่าวถึงคำว่า ยาตรา

---

⁵ พุทธพจน์หลัก (ปาพจน์ 2) คือ วจนะอันเป็นประธาน, พุทธพจน์หลัก, คำสอนหลักใหญ่ (Pāvācana: fundamental text; fundamental teaching) ประกอบด้วย “ธรรม” (Dhamma: the Doctrine) และ “วินัย” (Vinaya: the Discipline) หมายถึง ข้อบัญญัติที่วางไว้ เป็นหลักกำกับความประพฤติให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเสมอ

ในพุทธศาสนาเช่นกัน (พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี อักษรไทย เล่มที่ 18, 2559)

ดังนั้น เมื่อนำคำว่า ธรรม และ ยাত্রา มาประกอบกัน จึงเกิดคำว่า ธรรมยাত্রา ขึ้นในพุทธศาสนา หมายถึง การท่องเที่ยวโดยทางธรรม (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2549) เป็นคำสมาส เช่นเดียวกับคำว่า พุทธยাত্রา (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2554) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (2560) ได้นิยามคำว่า ธรรมยাত্রา หมายถึง การดำเนินไปด้วยธรรม หรือการดำเนินออกจากทุกข์ทางกายใจด้วยธรรมะของพระพุทธเจ้า หรือการเดินทางอย่างเป็นหมู่กลุ่ม ในระยะทางไกล โดยมีนัยทางศาสนาและสังคม

จากการศึกษาเอกสารเพิ่มเติม ผู้เขียนพบหลักฐานคำว่า ธรรมยাত্রา ปรากฏในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช (The Rock Edicts) แผ่นที่ 8 ที่พระองค์โปรดให้จารึกพระราชกรณียกิจทางธรรมในการเสด็จพระราชดำเนินไปพุทธคยา สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ลงบนแผ่นศิลาว่า “...สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรียทรรสี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ เมื่ออภิเษกแล้วได้ 10 พรรษา ได้เสด็จไปสู่สัมโพธิ (พุทธคยา-สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า) จากเหตุการณ์ครั้งนั้น จึงเกิดมีธรรมยাত্রา (การท่องเที่ยวโดยทางธรรม) นี้ขึ้น...” (พระพรหมคุณาภรณ์, 2552) ซึ่ง นวม สงวนทรัพย์ (2543) ได้อธิบายว่า ในอดีตนั้นพระองค์เคยเสด็จ ยাত্রาเพื่อสุขารมณ์ ทรงล่าสัตว์ และเล่นกีฬาเพื่อความสนุกสนาน หลังจากขึ้นครองราชสมบัติได้ 10 ปี (ประมาณพุทธศักราช 270 ถึง 311) ทรงบรรลุนิยามมรรคแล้ว ได้เสด็จฯ เยี่ยมสมณพราหมณ์และพระราชทานเสรีภาพในการปฏิบัติศาสนกิจแก่สมณพราหมณ์เหล่านั้น ทรงจาริกไปถวายสักการะภิกษุในอวาสต่าง ๆ และพระราชทานเหรียญทองคำ บริจาคทานแก่คนชราและอธิบายธรรมแก่ราษฎรในชนบท และซักถามปัญหาธรรม ภายหลังธรรมยাত্রาสถานที่ต่าง ๆ ในพระราชอาณาจักรแล้ว จึงก่อให้เกิดความสุขแก่พระองค์ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าคำว่า ธรรมยাত্রา เกิดขึ้นจากพระราชกรณียกิจทางธรรมของพระเจ้าอโศกมหาราชนั่นเอง ถึงแม้ไม่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกก็ตาม มีความหมายถึง

การท่องเที่ยวโดยทางธรรม เป็นการเดินทางในรูปขบวนด้วยการเดินเท้า เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาและเกี่ยวข้องกับสังคม

ธรรมยาตรา : เดินด้วยธรรม คือ การเจริญสติด้วยการเดิน เป็นแนวทางปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา มีบัญญัติไว้ในพระไตรปิฎก เป็นหลักปฏิบัติหนึ่งในสติปัฏฐาน 4⁶ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2554) ที่เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน (พระธรรมปิฎก, 2546) และมีบัญญัติในพระไตรปิฎก เล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 2 ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์ ทีฆนิกาย มหาวรรค (9 มหาสติปัฏฐานสูตร) กายานุปัสสนา หมวดอิริยาบถ⁷ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560) การเจริญสติด้วยการเดินนี้ ก็คือ การเดินสมาธิ (Walking Meditation) ตามวิถีเซนของพระอาจารย์ ดิช นัท ฮันท์⁸ เพื่อฝึกจิตให้มีสติอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นวิธีการปฏิบัติที่ไม่แยกขาดจากสังคม

ในที่นี้ ธรรมยาตรา จึงหมายถึง การท่องเที่ยวโดยทางธรรม ตามนิยามของหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเท่านั้น จึงไม่ใช่กิจกรรมการเดินทางของนักเคลื่อนไหวทางสังคมต่าง ๆ ตามบริบทโลกในปัจจุบัน ซึ่งไม่ได้อาศัยหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาในการจัดกิจกรรมรณรงค์ของแคมเปญนั้น ๆ แต่ประการใด ยกตัวอย่างเช่น การเดินทางข้ามทวีปด้วยการล่องเรือข้ามมหาสมุทรแทนการเดินทางด้วยเครื่องบิน ของ เกรตา ทุนเบิร์ก (Greta Thunberg) เยาวชนชาวสวีเดน นักเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นบุคคลแห่งปีของ

---

⁶ สติปัฏฐาน 4 หมายถึง ที่ตั้งของสติ 4 อย่าง คือ กาย เวทนา จิต ธรรม

⁷ (375) ภาษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง

ภาษุเมื่อเดิน ก็รู้ซัดว่า ‘เราเดิน’

เมื่อยืน ก็รู้ซัดว่า ‘เรายืน’

เมื่อนั่ง ก็รู้ซัดว่า ‘เรานั่ง’

หรือเมื่อนอน ก็รู้ซัดว่า ‘เรานอน’

⁸ ดิช นัท ฮันท์ พระภิกษุชาวเวียดนาม นิกายเซน แห่งหมู่บ้านพลัม ประเทศฝรั่งเศส

นิตยสารไทม์ ประจำปี 2019 เพื่อรณรงค์ให้ทั่วโลกตระหนักถึงปัญหาโลกร้อน และการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ภายใต้แคมเปญ “School Strike for the Climate Movement” โดยเธอลาพักการเรียน 1 ปี เพื่อเดินทางไปร่วมการรณรงค์เพื่อสิ่งแวดล้อมในหลายประเทศทั่วโลก และเข้าร่วมการประชุมรัฐภาคีกรอบอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ที่กรุงมาดริด ประเทศสเปน อย่างไรก็ตาม การรณรงค์ของ เกรตา ทุนเบิร์ก ดังกล่าว และ ธรรมชาติ ล้วนมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ดีขึ้น เช่นเดียวกันกับการเคลื่อนไหวทางสังคมต่าง ๆ ตามบริบทของโลกในปัจจุบัน

ความเป็นมาของธรรมชาติในประเทศไทย

จากบทสัมภาษณ์ พระไพศาล วิสาโล โดย มูลนิธิโลกสีเขียว (2552) เล่าถึงความเป็นมาของธรรมชาติว่า “การเดินทางด้วยเท้าในระยะทางไกล เพื่อประท้วงปัญหาที่เกิดขึ้น โดยใช้วิถีปฏิบัติทางศาสนา (religious practices) เพื่อเคลื่อนไหวทางสังคม (social movement) เริ่มต้นครั้งแรกที่ประเทศกัมพูชา ในปีพุทธศักราช 2535 โดยการนำของสมเด็จพระมหาโฆษนันทะ (Ghosananda) และการสนับสนุนจากองค์การสหประชาชาติ ใช้ชื่อว่า “Dhammayietra”⁹ มีจุดมุ่งหมายเพื่อจะนำสันติภาพและสมานฉันท์คืนสู่ประเทศกัมพูชาที่บอบช้ำจากภัยสงครามมาเป็นเวลานาน ซึ่งเป็นแนวทางการปฏิบัติแบบหนึ่งในพุทธศาสนา

---

⁹ ัมมาเยยตรา หรือ **ฉมฺมุยาตรา** ในภาษาเขมร แปลว่า การเดินเท้าแสวงบุญ หรือขบวนแสวงบุญ ภาษาอังกฤษใช้คำว่า “pilgrimage” หมายถึง การจาริกแสวงบุญ เป็นการเดินทางที่มุ่งไปยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา หรือการเดินทางไปยังสถานที่อันเกี่ยวเนื่องด้วยบุคคลสำคัญหรือผู้เป็นที่เคารพรัก มักจะพบกิจกรรมทำนองนี้ในสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ มากมาย “ธรรมยาตราโฆษนันทะ” นิยมใช้ภาษาอังกฤษว่า “Pilgrimage of Truth” (การจาริกของความจริง) เริ่มจัดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2535 และจัดเป็นประจำต่อเนื่องทุกปี

(Buddhism practice) ที่เรียกว่า “พุทธศาสนาเพื่อสังคม (Engaged Buddhism)”¹⁰ โดยผลงานการปฏิบัติทางศาสนา คือ การเจริญสติด้วยการเดิน ซึ่งเป็นหนึ่งในมหาสติปัฏฐานสูตร เข้ากับปฏิบัติการเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทางที่ดีขึ้น” (มูลนิธิโลกสีเขียว, 2552) ธัมมาเยยตราโดยการนำของสมเด็จพระมหาโฆษนันทะ ในประเทศกัมพูชาเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดธรรมยาตราครั้งแรกขึ้นในประเทศไทย คือ ธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา ครั้งที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2539 โดยพระนวกะกลุ่มเสขิยธรรม เพื่อช่วยเหลือในการแก้ไขปัญหาล้างแควล้นของทะเลสาบสงขลา ได้จัดกิจกรรมประจำปีอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปี พ.ศ. 2547 ถือเป็นต้นแบบให้ชุมชนอีกหลายพื้นที่ในประเทศไทยจัดกิจกรรมทำนองเดียวกันเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตน อาทิ ธรรมยาตราสู่ชุมชนแห่งขุนเขา โดยเสมสิกขาลัย และธรรมยาตราเดินเท้าต้านไฟป่า ณ จังหวัดลพบุรี ในปี พ.ศ. 2540 ธรรมยาตราแม่น้ำมูล ในปี พ.ศ. 2542 ต่อมาในปี พ.ศ. 2543 ธรรมยาตราลุ่มน้ำปะทิวเริ่มต้นเป็นครั้งแรก และจัดต่อเนื่องตลอดสองทศวรรษที่ผ่านมา นอกจากนี้ยังมีธรรมยัตรารักษามะน้ำโขง ในปี พ.ศ. 2546 ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างประเทศในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง และ ธรรมโฆษณ์ธรรมยาตราในวาระ 100 ปีชาตกาลพุทธศาสนิกขุ ในปี พ.ศ. 2549 ฯลฯ (พระไพศาล วิสาโล, 2549) อาจกล่าวได้ว่า ธรรมยาตราในประเทศไทย ส่วนใหญ่สืบเนื่องมาจากปัญหาล้างแควล้นทางธรรมชาติที่เชื่อมโยง ไคโครงการธรรมยาตราต่าง ๆ ริเริ่มโดยพระภิกษุร่วมกับฆราวาส จุดมุ่งหมายสำคัญของการเดินธรรมยาตรา คือ พยายามที่จะเชื่อมการพัฒนาสังคมและหลักธรรมคำสอนเข้าด้วยกัน เป็นปฏิบัติการทางสังคม

---

¹⁰ พุทธศาสนาเพื่อสังคม หรือพุทธศาสนาแนวพัฒนาสังคม (Engaged Buddhism) เป็นกระแสแนวคิดหนึ่งทางเทววิทยาที่เกิดจากการวิพากษ์บทบาทของกลุ่มศาสนิกชาวพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนาเถรวาทว่าพยายามหนีโลกและมุ่งเน้นการบรรลุธรรมเฉพาะตน ส่วนในทางสังคมศาสตร์ กลุ่มศาสนิกชาวพุทธได้นำแนวคิดของพุทธศาสนา มาใช้เพื่อเคลื่อนไหวประเด็นทางการเมืองและทางสังคม (ณภคคดล กิตติเสนีย์, 2554 : 53)

(social action) เพื่อแก้ไขปัญหาและเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้น (พระไพศาล วิสาโล, 2549)

พระไพศาล วิสาโล (2549) กล่าวว่า “ธรรมยาตรา เป็นการเดินอย่างสงบ เพื่อเป็นสื่อธรรมะไปยังทุกหนแห่งที่เดินผ่าน ขณะเดียวกันก็อาศัยการเดินนั้น เป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อขัดเกลาตนเองไปด้วย ความเปลี่ยนแปลงในสังคมนั้น แยกไม่ออกจากความเปลี่ยนแปลงภายในตนเอง...เมื่อเดินอย่างสงบและมีสติ เราย่อมเห็นความรู้สึกลึกซึ้งนึกคิดของตัวเองแจ่มแจ้งขึ้น รวมทั้งสังเกตเห็นความแปรเปลี่ยนภายในอย่างชัดเจน..สติที่พัฒนาระหว่างเดินจะช่วยรักษาใจไม่ให้ทุกข์ไปกับกายได้...”

การเดินธรรมยาดราดังกล่าว จึงยึดโยงกับธรรมชาติเป็นสำคัญ ขณะเดียวกันสังคมไทยก็ยังมีกิจกรรมการเดินอีกประเภทหนึ่ง นั่นคือ การเดิน การกุศล มีเป้าหมายเพื่อเชิดชูสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือ เดินเพื่อสุขภาพ ตามเป็น กิจกรรมที่ชาวบ้านทั่วไปเดิน แต่ถ้าหากมีพระเข้าร่วมด้วยก็จะใช้คำว่า ธรรมยาตรา อย่างเช่น ธรรมยาตราเขาพระวิหาร หรือ โครงการเดินจุดศรัทธาธรรมยาตราของมหาวิทยาลัทยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นการประยุกต์ กิจกรรมการเดินเข้ากับการปฏิบัติธรรมเจริญจิตภาวนา(พระไพศาล วิสาโล, 2549)

จากรูปแบบโครงการธรรมยาตราต่าง ๆ ดังกล่าว จึงมีการตีความคำว่า ธรรมยาตรา โดยแบ่งออกเป็น 6 ลักษณะ (พระไพศาล วิสาโล, 2549) ได้แก่ 1) การเดินทางไปยังสถานที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า 2) การเดินทางด้วยการนำสิ่งเคารพในพุทธศาสนาไปด้วยรูปแบบขบวน 3) การเดินทางเพื่อทำบุญต่าง ๆ เช่น มีการให้ทาน เป็นต้น 4) การเดินทางที่ต้องเรียนรู้ แบ่งปันประสบการณ์ร่วมกัน โดยมีแง่มุมทางพุทธศาสนากับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

วัฒนธรรม และวิถีชุมชน หรือด้วยสันติวิธี และปัญญา 5) การเดินโดยมีธรรมะ เป็นแกนกลางในการขับเคลื่อน และ 6) การเดินไปเพื่อประท้วงปัญหาที่เกิดขึ้น แก่สังคมและมนุษย์ โดยมีจุดร่วมกันอยู่ที่เป็นการเดินทางเป็นขบวน และมีพระสงฆ์ หรือสัญลักษณ์ทางศาสนาร่วมอยู่ในขบวน

จากการตีความลักษณะของธรรมยาตราข้างต้น ลักษณะที่มีร่วมกัน คือ การเดินด้วยธรรม มีลักษณะเด่น คือ การเดินทางในรูปแบบขบวน โดยมีสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา พระสงฆ์ หรือสัญลักษณ์ทางศาสนาร่วมอยู่ในขบวน โดยนำหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และวิถีชุมชน มาเป็นแกนกลางในการขับเคลื่อน เพื่อผลักดันให้เกิด การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ดีขึ้น ด้วยสันติวิธีและปัญญา

ธรรมยাত্রาลุ่มน้ำลำปะทาว : ธรรมะเพื่อธรรมชาติ

โครงการธรรมยাত্রาลุ่มน้ำลำปะทาว เริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2543 จากดำริ ของพระครูบรรพตสุวรรณกิจ (หลวงพ่อคำเขียน สุวณฺโณ) เจ้าอาวาส วัด ภูเขาทอง บนเทือกเขาภูแลนคา และ พระไพศาล วิสาโล เจ้าอาวาส วัดป่าสุคะโต บ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอกำแพงศรี จังหวัดชัยภูมิ เป็นผู้ นำ และขับเคลื่อนมาอย่างต่อเนื่อง ผลกระทบจากปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า ทำให้ ภูแลนคาที่เคยอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่กลายเป็นภูเขาหัวโล้น สภาพ ดินเสื่อมโทรม สัตว์ป่านานาชนิดหายไป น้ำในลำห้วยตื้นเขิน ชาวบ้านต้องเผชิญ กับปัญหาฝนแล้ง หาของป่าได้ยาก และน้ำเน่าเสียจากการใช้สารเคมีทำการ เกษตร ทำให้ชาวบ้านล้มป่วยลง เมื่อความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติที่เชื่อมโยง กับวิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไป ประสบปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมจากการ ตัดไม้ทำลายป่า และการใช้สารเคมีทำการเกษตรของชาวบ้าน ทำให้หลวงพ่อคำ เขียนที่จำพรรษาอยู่บนภูแลนคาตลอดสี่สิบพรรษา และเคยร่วมเดินธรรมยาตรา ที่จังหวัดสงขลา ดำริที่จะลองจัดเดินธรรมยাত্রาบริเวณรอบ ๆ พื้นที่ที่ท่าน

จำพรรษาตามลำน้ำปะทิว นับเป็นจุดเริ่มต้นของธรรมยัตราลุ่มน้ำลำปะทิว (พระไพศาล วิสาโล, 2549) มีวัตถุประสงค์หลัก คือ นำธรรมะมาประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวัน เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ รมรงค์เผยแพร่ข้อมูล สถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ สังคม และวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำลำปะทิว เพื่อให้เกิดการเรียนรู้วิถีชีวิต วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ทำให้เกิดการประสานความร่วมมือกับทุกภาคส่วน องค์กร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อันจะนำไปสู่แนวทางในการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป (สุนทร ปัญญาพงษ์ และคณะ, 2558)

ในช่วงทศวรรษแรก รูปแบบของธรรมยัตราลุ่มน้ำลำปะทิว เป็นการ เดินทางไกลด้วยเท้าไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ตามลำน้ำปะทิวบนเทือกเขาภูแล่น คา จังหวัดชัยภูมิ เป็นเวลา 8 วัน 7 คืน มีจุดมุ่งหมาย เชื่อมโยงหลักธรรมคำสอน เข้ากับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และวิถีเกษตรอินทรีย์ เพื่อกระตุ้นให้ผู้คนใน ชุมชนตระหนักถึงศักยภาพของตนเองที่จะทำให้สิ่งแวดล้อมดีขึ้นโดยเริ่มที่ตัวเรา เองควบคู่ไปกับการพัฒนาทัศนคติและจิตใจของผู้คน และสร้างสรรค์สังคมที่ดี งามให้เกิดขึ้นได้จริง ขบวนการธรรมยัตราฯ ประกอบด้วย พระสงฆ์และฆราวาส ใช้ ธรรมะสื่อสารถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับธรรมชาติไปยังชาวบ้านบริเวณรอบ ๆ ลำน้ำ ปะทิว จังหวัดชัยภูมิ กิจกรรมธรรมยัตราฯ อาศัยการเดินทางอย่างมีสติเป็นเครื่อง มือในการรณรงค์ พระไพศาล วิสาโล กล่าวว่า “คนมองธรรมชาติเป็นแค่ก้อน วัตถุ จึงเห็นธรรมชาติไม่มีค่า ไร้มีความหมาย” (มูลนิธิโลกสีเขียว, 2552) นั้น ย่อมแสดงว่าความเสื่อมโทรมของธรรมชาติที่ค่อย ๆ เกิดขึ้นนั้น มาจากทัศนคติ ของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป

หลังจากดำเนินโครงการฯ ต่อเนื่องถึง 15 ปี นักวิชาการได้ทำการศึกษา บทบาทของพระสงฆ์ที่เป็นต้นแบบของธรรมยัตราและเป็นผู้นำท้องถิ่นสองรูป คือ พระครูบรรพตสุวรรณกิจ และพระไพศาล วิสาโล ทำให้ทราบว่า มีการจัด กิจกรรมต่าง ๆ ที่พยายามจะเชื่อมการพัฒนาสังคมและหลักธรรมคำ สอนเข้าด้วยกัน

ซึ่งมีบทบาทต่อชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ ป่าต้นน้ำลำปะทาว สร้างจิตสำนึกให้เกิดการอนุรักษ์ธรรมชาติ สรุปได้ดังนี้ 1) กิจกรรมหลัก ได้แก่ การเดินภูวนา ทำบุญตักบาตร ฟังพระธรรมเทศนา ทำวัตร สวดมนต์ และปฏิบัติธรรม เป็นการนำธรรมะมาใช้ในชีวิตประจำวัน 2) กิจกรรม ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การเดินธรรมยาตรา ใช้ ธรรมะสื่อสารถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับธรรมชาติไปยังชาวบ้านในท้องถิ่น กิจกรรม ปลูกป่าต้นน้ำ โดยหลวงพ่อดำเขียนและพระไพศาล เป็นผู้ริเริ่ม 3) กิจกรรมตาม ความเชื่อของท้องถิ่น ได้แก่ การบวชต้นไม้ การทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำลำปะทาว ที่นำความคิดเรื่องการเคารพต่อวิญญาณและอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มาประยุกต์กับ พิธีกรรมทางพุทธศาสนา 4) กิจกรรมอื่น ๆ ได้แก่ กิจกรรมคูนกของชมรมเด็กกรัก นก การนำเสนอสื่อวีดิทัศน์ การออกหน่วยอาสาเคลื่อนที่เพื่อตรวจสอบเคมีสะสม ในเลือด สำนวจคุณภาพน้ำทางชีวภาพ ทำปุ๋ยและน้ำหมักชีวภาพ เพื่อสร้างการมี ส่วนร่วมของชุมชน และการมีทัศนคติที่ดีต่อโครงการฯ อาจกล่าวได้ว่าโครงการ นี้มีบทบาทสำคัญในการรักษาป่าต้นน้ำลำปะทาว และปัจจัยสำคัญในการดำเนิน โครงการฯ คือ ความศรัทธาต่อพระสงฆ์ (สุนทร ปัญญาพงษ์ และคณะ, 2558)

หากตั้งคำถามว่า ธรรมะกับธรรมชาติเกี่ยวข้องกันอย่างไร ในทรรศนะ ของ พระไพศาล วิสาโล เห็นว่า ธรรมะกับธรรมชาติเกี่ยวข้องกันอย่างมาก เนื่องจากในปัจจุบันธรรมชาติถูกทำลายไปเพราะคน ด้วยสาเหตุหลัก 3 ประการ คือ ประการแรก คนบริโภคมากขึ้น และกับดักค่านิยมเรื่องบริโภคนิยม ส่งผลให้ มีการผลิตมากขึ้น เพื่อตอบสนองการบริโภคของคน ทำให้ต้องใช้ทรัพยากรใน การผลิตมากขึ้น ประการที่สอง ทัศนคติของคนต่อธรรมชาติที่มองธรรมชาติเป็น วัตถุ สิ้นค้า ประการที่สาม ประเทศที่มีช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยมาก ๆ จะพบตัวเลขที่แสดงถึงการทำลายธรรมชาติเป็นจำนวนมาก การทำลายธรรมชาติ ของมนุษย์มีมาก่อนการปฏิวัติอุตสาหกรรม คือ ตั้งแต่การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ ทำให้มีความจริงใจใหม่ว่า ไม่มีพระเจ้า ไม่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เมื่อความคิดเรื่องสิ่ง

ศักดิ์สิทธิ์หายไป ก็ทำให้ธรรมชาติกลายเป็นสิ่งสามัญ ไม่ใช่สิ่งสร้างของพระเจ้า แต่เป็นเพียงก้อนวัตถุที่สามารถนำมาใช้สอยอย่างไรก็ได้ ทำให้มนุษย์เอาเปรียบเบียดเบียนธรรมชาติ และเห็นว่าการทำลายธรรมชาติไม่ใช่เรื่องเสียหาย (มูลนิธิโลกสีเขียว, 2552)

จากเรื่องเล่าของ พระไพศาล วิสาโล ในการทำงานรณรงค์เรื่องสิ่งแวดล้อมกับชาวบ้าน ในช่วง 5-10 ปีแรกของโครงการธรรมยาตราลุ่มน้ำลำปะทาว (มูลนิธิโลกสีเขียว, 2552) ทำให้ทราบข้อจำกัดในการดำเนินงานว่า “สิ่งที่ยากคือโครงสร้างของปัญหา วิถีชีวิต และวิถีการผลิตของพวกเขา ทำได้เพียงชักชวนชาวบ้านที่สนใจมาหาทางออกในระดับปัจเจกบ้าง หรือถ้าใครมีกำลังพอ ก็ไปทำในระดับชุมชน ในช่วงหลังโครงการธรรมยาตรา ก็จะไปรณรงค์กับคนที่มาร่วมเดิน ซึ่งเห็นผลทั้งในระยะสั้นและระยะยาว...โดยเฉพาะเด็กในเมือง... การเผชิญกับความยากลำบากในระหว่างการเดิน...สิ่งเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ในการปฏิบัติภาวนา...เพราะจะเห็นความสงบสุขอยู่ที่ใจ นอกจากนี้การเห็นธรรมชาติที่เสื่อมโทรมจากสภาพจริง จะทำให้เข้าใจวิถีชีวิตในชนบทมากขึ้น เห็นความทุกข์ยากของชาวบ้าน และรับรู้ถึงน้ำใจของชาวบ้านด้วย การเห็นถึงความจริงที่เกิดขึ้นเหล่านี้ จะเรียกว่าเป็นการปฏิบัติธรรมก็ได้ การเปลี่ยนทัศนคติต่อธรรมชาติในการดูแลสิ่งแวดล้อม ต้องเกิดจากแรงจูงใจภายใน... ธรรมยาตราอยากให้ทุกคนเห็นว่า การอยู่อย่างเรียบง่ายก็มีความสุขได้

การเผยแพร่ธรรมสมัยนี้ต้องอาศัยวิธีการที่หลากหลายและสร้างสรรค์ จะใช้แต่การเทศน์อย่างเดียวคงไม่พอ...ต้องมีกิจกรรมที่สามารถจะชวนคนให้เข้าถึงธรรม แต่เวลาพูดถึงกิจกรรม หลายคนจะพูดถึงการปฏิบัติธรรมหรือการบวช เณรภาคฤดูร้อน ซึ่งเป็นเรื่องดีมีประโยชน์ ขาดไม่ได้ แต่ยังมีกิจกรรมอีกหลายอย่างที่สามารถจะทำให้คนซึมซับรับเอาธรรมะได้ที่ละนิดที่ละน้อย หรือโดยไม่รู้ตัว... ที่วัดป่าสุคะโตจัดธรรมยาตรา...จะว่าไปก็เป็นการน้อมนำคนให้เข้าถึง

ธรรมะ แต่ว่าไม่ใช่เป็นธรรมะจำ ๆ เป็นกิจกรรมที่คนหลายวัยหลายกลุ่มก็เข้าร่วมได้ บางคนอาจจะมาเพราะความสนุก บางคนอาจจะมาเพราะอยากจะทำลำบาก นอนกลางดินกินกลางทราย แต่สุดท้ายแต่ละคนก็ค่อย ๆ ได้ซึมซับธรรมะไปต่าง ๆ กันตามแบบของตัวเอง กิจกรรมปลูกป่าอาจจะไม่ใช่เรื่องธรรมะล้วน ๆ แต่ว่าหลายคนพอได้ไปร่วมกิจกรรมปลูกป่าแล้ว มันได้ธรรมะกลับไป เช่น บางคนอาจจะพบว่า แม่เหนียวกายแต่ลู่ซใจ หรือเกิดความสำนึกรักธรรมชาติ เกิดความสำนึกที่จะเป็นจิตอาสา นี่ก็เป็นธรรมะ...เป็นวิธีการที่นำธรรมะไปสู่จิตใจของผู้คนได้ อย่าไปคิดแต่เรื่องการปฏิบัติธรรมเท่านั้น อย่าไปคิดแต่เรื่องการทำศรัทธาเท่านั้น”

บทสรุป

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อทบทวนความหมายของคำว่า ธรรมยาตรา ความเป็นมาของธรรมยาตราในประเทศไทย และทบทวนการดำเนินงานของโครงการธรรมยัตราลุ่มน้ำลำปะทาว จังหวัดชัยภูมิ จากการศึกษาข้อมูลเอกสารจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก และแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ มีข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) ความหมายของคำว่า ธรรมยาตรา หมายถึง การท่องเที่ยวโดยทางธรรม เป็นการเดินทางด้วยการเดินเท้าในรูปขบวน เพื่อทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาและเกี่ยวข้องกับสังคม มีบัญญัติไว้ในพระไตรปิฎก คือ การเจริญสติด้วยการเดิน หรือการเดินทางด้วยธรรม และมีหลักฐานปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรบนศิลาจารึก แผ่นที่ 8 ของพระเจ้าอโศกมหาราช ทำให้คำว่า ธรรมยาตรา ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในพุทธศาสนา 2) ความเป็นมาของธรรมยาตราในประเทศไทย ได้รับแรงบันดาลใจจาก ธัมมาเยียรตราของสมเด็จพระมหาโฆษนันทะ ในประเทศกัมพูชา ธรรมยัตราครั้งแรกในประเทศไทย คือ ธรรมยัตราเพื่อทะเลสาบสงขลา เมื่อปี พ.ศ. 2539

โดยพระนวกะกลุ่มเสขิยธรรม เพื่อช่วยแก้ไขปัญหาล้างแฉ้วลุ่มของทะเลสาบสงขลา ถือเป็นต้นแบบของธรรมยาตราในประเทศไทย โครงการธรรมยาตราต่าง ๆ ริเริ่มโดยพระภิกษุร่วมกับฆราวาส จุดมุ่งหมายสำคัญของการเดินธรรมยาตรา คือ พยายามที่จะเชื่อมการพัฒนาสังคมและหลักธรรมคำสอนเข้าด้วยกัน เป็นปฏิบัติการทางสังคม (social action) เพื่อแก้ไขปัญหาล้างแฉ้วลุ่มและเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้น และ 3) การดำเนินงานของโครงการธรรมยาตรากลุ่มน้ำลำปะทาว จังหวัดชัยภูมิ จัดขึ้นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2543 จากดำริของพระครูบรรพตสุวรรณกิจ ถึงปัญหาล้างแฉ้วลุ่มตามลำน้ำปะทาวบนเทือกเขาภูแลนคาเสื่อมโทรม โดย พระไพศาล วิสาโล เจ้าอาวาสวัดป่าสุคะโต ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ เป็นผู้นำและขับเคลื่อนโครงการตลอดสองทศวรรษที่ผ่านมา มีวัตถุประสงค์ เพื่อนำธรรมะมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติลุ่มน้ำลำปะทาว และรณรงค์ให้ผู้คนในชุมชนตระหนักถึงการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติและการมีหน้าที่ดูแลรักษาธรรมชาติที่เริ่มจากทัศนคติและจิตใจของตนเอง ซึ่งเป็นแนวทางในการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาความคิดและจิตใจของผู้คนด้วยหลักพุทธธรรม ขบวนการธรรมยาตรากลุ่มน้ำลำปะทาว ประกอบด้วย พระสงฆ์ และฆราวาส กิจกรรมสำคัญคือ การเดิน ที่เรียกว่า ธรรมยาตรา เป็นการเดินอย่างสงบ เดินอย่างมีสติ เป็นการสื่อสารธรรมะเพื่อธรรมชาติ เป็นการเดินด้วยธรรม เพื่อพลิกฟื้นผืนป่า พร้อมกับพัฒนาความคิดและจิตใจของตนเองไปด้วยในขณะเดียวกัน

ข้อเสนอแนะ

จากข้อความตอนหนึ่งในปฐมเทศนา “...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่าได้ไปด้วยกัน 2 รูป โดยทางเดียวกัน ดูกรภิกษุ

ทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง...” (พระไพศาล วิสาโล, 2549) จะเห็นว่า คำว่า ธรรมยาตรา มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า จาริก ที่แปลว่า เทียวไป เดินทางเพื่อศาสนกิจ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2546) หรือท่องเที่ยวไปเพื่อสั่งสอนหรือแสวงบุญ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2554) ดังกล่าว นอกจากนี้สังคมไทยยังสับสนระหว่างคำว่า ธรรมยาตรา กับธุดงค์ ว่ามีความหมายเหมือนกัน หรือต่างกันอย่างไร หรือมีความหมายทับซ้อนกันเพียงใดทั้งนี้ ผู้เขียนเห็นว่า การให้นิยามความหมายและการนำมาใช้ที่ถูกต้อง จะสามารถป้องกันความขัดแย้งทางความคิดที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต

ข้อจำกัดของการดำเนินงานของโครงการธรรมยาลุ่มน้ำลำปะทาว จังหวัดชัยภูมิ ในช่วงทศวรรษแรก คือ ปัญหาเชิงโครงสร้างของชุมชนท้องถิ่น ได้แก่ วิถีชีวิต วัฒนธรรม และทัศนคติของชาวบ้านในชุมชน ทำให้ต้องเปลี่ยนกลุ่มเป้าหมายในการรณรงค์ จากกลุ่มชาวบ้านในชุมชนเป็นกลุ่มคนที่มาร่วมเดิน ซึ่งได้ผลดีทั้งในระยะสั้นและระยะยาว โดยเฉพาะกับเด็ก ๆ ที่มาจากในเมือง ได้เห็นธรรมชาติที่เสื่อมโทรมจากสภาพจริง เห็นความทุกข์ยากของชาวบ้าน ทำให้เข้าใจวิถีชีวิตในชนบทมากขึ้น นอกจากนี้ความยากลำบากระหว่างการเดินยังเป็นประโยชน์ในการปฏิบัติภาวนา

จากข้อค้นพบในงานวิจัยของ สุนทร ปัญญาพงษ์ และคณะ (2558) พิธีกรรมการบวชต้นไม้ และพิธีสืบทอดแม่น้ำลำปะทาว แสดงให้เห็นการกำหนดความหมายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ คือ มนุษย์กับแม่น้ำ มนุษย์กับป่าไม้ ความคิดเรื่องบุญคุณและความกตัญญูรู้คุณ ตามความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นว่า ต้นไม้ แม่น้ำ มีบุญคุณต่อชีวิตมนุษย์ ส่วนผ้าเหลืองหรือผ้ากาสาวพัสดร์ เป็นสัญลักษณ์ของผู้มีศีล ผู้ครองผ้าเหลืองจึงเป็นผู้ที่มีความบริสุทธิ์เพียงพร้อม เหล่านี้เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและเชื่อมความสัมพันธ์

ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่สามารถสร้างแรงจูงใจภายในจิตใจของผู้คนให้เปลี่ยนทัศนคติต่อธรรมชาติ และตระหนักถึงหน้าที่ในการดูแลสิ่งแวดล้อม โดยนำหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาที่พระภิกษุและฆราวาสสามารถปฏิบัติร่วมกันได้มาใช้ในชีวิตประจำวัน ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ดีขึ้นด้วยสติและปัญญา โดยสื่อสารธรรมะและธรรมะให้เกิดการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น

ธรรมะกับธรรมชาติเกี่ยวข้องกันอย่างมาก การเห็นถึงความจริงที่เกิดขึ้น เห็นโทษของการทำลายสิ่งแวดล้อม เห็นถึงประโยชน์ของการอยู่อย่างเรียบง่าย จนกระทั่งพบว่า การอยู่อย่างเรียบง่ายนั้นมีความสุข ถือเป็น การปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นเป้าหมายของธรรมยาตรา “ธรรมยาตราลุ่มน้ำลำปะทาว คือ ธรรมะเพื่อธรรมชาติ เป็นการเดินด้วยธรรม เพื่อพลิกฟื้นผืนป่า และพัฒนาตน ตามหลักพุทธธรรม”

บรรณานุกรม

- ณภคกุล กิตติเสนีย์. (2554). ธรรมยาตรา: ระยะเปลี่ยนผ่าน การพลัดถิ่นฐาน และการเดินทางอันศักดิ์สิทธิ์. *วารสารมนุษยศาสตร์*, 18 (1), 51-66.
- นวม สงวนทรัพย์. (2543). *พระเจ้าอโศกมหาราช*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.
- พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี อักษรไทย. (2559). *พระไตรปิฎกเล่มที่ 18 ภาษาบาลี อักษรไทย, พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 10 สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค*. สืบค้นเมื่อ 26 มีนาคม 2565, จาก https://84000.org/tipitaka/read/pali_read.php?B=18&A=4453
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับ*

ประมวลศัพท์. สืบค้นเมื่อ 26 กุมภาพันธ์ 2565,

จาก https://84000.org/tipitaka/dic/v_seek.php?text=%B8%C3%C3%C1&original=1

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2552). จาริกอโศก (ธรรมจักรบนเขียรสี่สิงห์)

รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย. สืบค้นเมื่อ 26 กุมภาพันธ์ 2565,

จาก [https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/edicts_of_asoka_\(dharmachakra_atop_the_lion_capital\)_the_political_science_of_dhammocracy.pdf](https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/edicts_of_asoka_(dharmachakra_atop_the_lion_capital)_the_political_science_of_dhammocracy.pdf)

พระไพศาล วิสาโล. (2549). *ความเป็นมาของธรรมยาตรา*. สืบค้นเมื่อ 10 มกราคม 2565, จาก <https://www.visalo.org/DhammaWalk/article001.htm>

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). พระไตรปิฎก

ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. สืบค้นเมื่อ 26 กุมภาพันธ์ 2565, จาก https://84000.org/tipitaka/read/m_siri.php?B=10&siri=9

มูลนิธิโลกสีเขียว. (2552). “*ธรรมยาตรา*” *ธรรมะเพื่อธรรมชาติ บท*

สัมภาษณ์ พระไพศาล วิสาโล. สืบค้นเมื่อ 10 มกราคม 2565, จาก

<https://www.visalo.org/columnInterview/GreenWorld5310.htm>

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2554). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*.

สืบค้นเมื่อ 26 กุมภาพันธ์ 2565, จาก <https://dictionary.orst.go.th/>

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2549). *จากพระพุทธเจ้าถึงพระเจ้าอโศกมหาราช*. สืบค้นเมื่อ

26 กุมภาพันธ์ 2565, จาก <http://www.dhammadjak.net/board/viewtopic.php?t=4574>

สุนทร ปัญญาพงษ์ อัญชลี ชัยศรี ทศไฉนวรรณ ดวงมาลา. (2558). *บทบาท*

ของธรรมยาตราในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : กรณี

ศึกษาป่าต้นน้ำลำปะทาว จังหวัดชัยภูมิ, รายงานการประชุมวิชาการ

ระดับชาติ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ ครั้งที่ 2 “งานวิจัยเพื่อพัฒนา

ท้องถิ่น, (น. 794-801). เพชรบูรณ์ : สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัย
ราชภัฏเพชรบูรณ์.

Sutherland, P. (2007). Walking Middle Passage History in Reverse:
Interfaith Pilgrimage, Virtual Communitas and World-Reca
thesis. *Etnofoor*, 20(1), 31-62.